

PÉTERFI KÁROLY ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BEVEZETÉS.

Philosophiai iskolák a század elején. Péterfi Károly.

A jelen század elején a bölcészeti gondolkozás nálunk is nagyobb arányokban kezdett fellépni. Egyik philosophiai irány beillett a közgondolkozásba s minden ellenhatás nélkül élt tovább az iskolák tanszékein, a másik botránkozást szült. A hatás és ellenhatás aztán némi életet támasztott, pártokat szült. s lettek philosophiai iskoláink, melyek közül egyik a kritikai, másik az empirikus, harmadik az eklektikus iránynak hódolt.

A kriticizmust a legkiválóbb gondolkozók fogadták el. — Főbb képviselői egy Márton István, Köteles Sámuel s a náluk későbbben fellépő Péterfi Károly. Márton *Systema Philosophiae criticae* című munkájával, mely ez iskola alapmunkája lett volna, hamar elkészült. De csak az első kötetet adhatta ki 1820-ban, a második kötettől a censor már megtagadta a nyomtatási engedélyt.* Köteles csak egyes részleteket adott, az egész rendszert nem építhette fel. Péterfi kiterjeszkedett a rendszer minden tagjára.

Az empiristák közül Ercsey Dániel a debreczeni tanár s az eklektikusok csoportjából Sárvári Pál hasonlólag debreczeni tanár, Fejér György s Imre János a legkiválóbb férfiak.

A kriticizmus legelső megmozdulásával magára haragította az egyházi s állami tekintély összes híveit. A kath. iskolákból kitiltották még 1795-ben, a protestáns iskolák tanszékein helyet foglalt ugyan, de képviselőinek kemény támadásokat kellett ki-

* L. Mándi Márton István élete. Szabó Károlytól. Pápa, 1860.

állaniok, kivált Márton szenvedett meg álláspontjáért.* Rozgonyi József, Budai Ferenc a Rosta írója, Szigeti Mihály stb. váltak híresekké a criticismusra mért csapásaik által. — Ma ez iskola ügye csupán mint a magyar gondolkodás történetének egy mozzanata érdekel bennünket, de nem kell feledniük soha, — hogy ők kezdtek e században derekasabban philosophálni, ők emelték föl az akkori phil. irodalmat s végre, hogy ez iskola férfiai rázták le a philos. irodalomról a latin nyelv bilincseit, s iktatták vissza itt is a nemzeti nyelvet a maga jogaiba. Kénytelenek ugyan felsőbbségük parancsára diákul is írni s előadni, de Márton száján egész durvaságában hangzik a panasz, hogy »tiszta magyarsággal nem írhattam, kénytelen levén magyarságot a régen megdöglött deák nyelv szavaival megzavarni« (Morál XXXVIII. és 728. lap) s mihelyt az egyházi felsőbbség — mint Péterfi mondja — az új idő szellemeinek fuvallatát érzeni kezdte, azonnal ismét magyarra fordítják könyveiket s tanításaikat s hozzá látnak derekasan a magyar bölcsészeti nyelv megteremtéséhez, és a mi szintén nem kis érdemük, írnak értelmesen és népszerűen.

Nekünk a következő sorokban ez iskola egyik főbb képviselőjével, Péterfi Károlylyal lesz dolgunk. Őt s munkálkodását óhajtjuk megösmertetni közönségünkkel, melynek kivált nagy magyarországi része Péterfit alig ösmerte eddig egyébről, mint phil. históriájáról.

ELSŐ RÉSZ.

Péterfi Károly élete.

I. A Péterfi-család. — Péterfi Károly születése, neveltetése, bécsi utja. — A marosvásárhelyi papság s a philosophiai tanári szék.

Péterfi Károly régi székely családból származott. Elei közül atyja sokat emlegette Albertet, a székelyek tábornokát, Miklóst, ki Zsigmond alatt 1419-ben a föld népéből s kevés magyar lovasságból álló hadával az ozmán csapatokat megvervén, Ikács

* A ki e támadásokról fogalmat akar magának szerezni, annak ajánljuk ez időszak legélénkebb polemikus iratai egyikét »A Kant szerint való filosofiának rostálgatását (Pozsony, Weber S. 1801.).

nevü vezéröket levágta s északi Bosnyákországot visszafoglalta. — Atyja kibédi Péterfi László tanulmányait Marosvásárhelyen végezvén, az akkori szokás szerint egy évig köztanító lett a rhetorikai osztályban s hivataloskodása után három évig a külföldi akadémiákat látogatta. Tudott zsidóul, görögül, diákul, németül s franciául. Hazatérvén 1783-ban Sóvárád nevü faluban pappá lett s itt hivataloskodott 46 évig, hivatalát folytatva egész az utolsó vasárnapig. Meghalt 1829. febr. 11. nyolcvan éves korában. Nejétől kovásznai Csorja Juliannától tizenegy gyermek, köztük 9 fiu maradt, kik közül csak egy halt el kiskorában, a többi emberkort ért mind.

A sok gyermeket természetesen nem birta iskolába juttatni a sóváradi papi jövedelem. Hanem hát azért volt az apa messze-földön híres tudományáról, hogy gyermekeinek a tisztességes tanulmányokban is oktatója legyen. Oskolát csinált a muzeumából s a fiuk egész a rhetorikáig tanultak otthon. Az apai kéz s az apai gond meg is látszott rajtuk. A mint a fiukat a legközelebbi székely főiskolába Marosvásárhelyre az apa páronként 1801-ben és 1803-ban behordta, a megfelelő osztály legjobb tanulói közé illett be mindegyik fiu. És lettek a fiukból Mózesből ügyvéd, Lászlóból, Albertből tudós nagyenyedi professzorok, Pálból orvos, Józsefből pap Marosvásárhelyen. Nem volt nagy a sóváradi eklézsia, de tudott az öreg patriarcha gazdálkodni, s a mint a fiuk nőttek, egyik megsegítette a másikat s megannyi jó családapa vált mindegyikből.

Péterfi Károly a negyedik gyermek volt. 1790. apr. 7-én Sóvárádon született s 1803-ban jutott a kollégiumba. 1806-ban túl volt a hat alsó gymnasialis osztályon, s az akkori szokás szerint subscribált a főiskolai törvényeknek s átlépett a magasabb tudományok hallgatására. Az édes apa, mikor hazamentek, a szülői szív szerelmével fogadta, mikor távoztak, aranyat érő jótanácsokkal bocsátotta útnak fiait. Az előttem fekvő Önéletiratban egész bensőséggel beszéli el Péterfi Károly, hogy kísérte ki őket apja a sóváradi lankákon keresztül a határig, hogy oktatta, hogy buzdította szorgalomra s jó erkölcsökre. A visszaemlékezések írója egész belemerül a szülők szerető gondjainak festésébe s csak később, mikor a kollégiumi élet kerül elő, ott látjuk, hogy a szülői szeretet nem adhatott annyi segédelmet, a mennyi a

neveltetéshez kellett volna. Szűken telt mindenre. De hát azok a sokat szidott, annyiszor meghurcolt kálvinista iskolák édes anyjai voltak a törekvő ifjuságnak! A kisebbeket kiosztották a nagyobbak közt privátára, a szegény, de eszes ifjakat odaadták az uri fiukhoz nevelőnek s aztán ott volt a tápintézet, legatio stb. s így csak megélt az ember s elvégezte iskoláit. Így ment az Péterfi Károlynál is. Péterfi mikorra subscribálni akart, már a közkezen forgó latin auctorok nagy részét átolvasta s népes osztályában az elsők közt vala. 1812-ig aztán elvégezte azokat a tanulmányokat is, melyek a marosvásárhelyi főiskolában akkor elő szoktak adatni. E tanulmányokat nem kell mai szemmel nézünk. Nem voltak azok szaktanulmányok. Együtt volt azok közt a philosophia a theológiával, joggal s a nyelvekkel. Inább egy nagyobb foku főgymnasiumi tanításnak felelt az meg, mint a mostani akadémiái tanfolyamoknak. Mindamellet csekélyül sem kell gondolkoznunk e tanulmányokról; először is együtt tanulták azt a leendő papok s tanárok s a közigazgatás és jogszolgáltatás emberei, másodsor, ha egyik vagy másik tanszék talán valami középszerűséggel volt betöltve, de volt aztán mindig a többi közt egy-egy *Köteles*, egy-egy *Tompa*, a kik iskolájuk szellemi központjai valának. Péterfi is e kettőt, *Kötelest* a philosophiai s *Tompát* a theologiai előadásokért dicséri. Amint aztán 1812-ben tanulmányait végezte, a gymnasium legfelsőbb, akkor philologiainak nevezett osztályába tétetett köztanítónak. Ezt a hivatalt azonban el sem foglalhatta, mert testvérbátyja helyettesítésére a Degenfeld-családhoz kellett mennie. Akkor a nagy magyar családok kezdték érezni, hogy »magyar embert, csak magyar ember nevelhet«. A közellevő kollégiumokban tehát előre kiszemelték a tehetségesebb ifjak közül fiaik nevelőjét s bár a kollégiumi tanítás mindenestre többet ért akkor az ugynevezett egyeteminél, mely ez időben semmivel sem volt több egy kath. kollégiumnál, de mégsem állott ott, hogy növendékeinek azt a szellemi érettséget, tapasztalatot, műveltséget megadhatta volna, melyet egy előkelő arisztokrata család a nevelőben keresett: ennélfogva a főuri családok a nevelőt előbb külföldi egyetemekre küldték s úgy alkalmazták. Gróf Degenfeld Miksa ily célból küldte Péterfi Lászlót, Károly idősebb testvérét akadémiákra, míg aztán oda lesz, addig Károlynak kellett bátyját helyettesíteni.

A grófi háznál Péterfi Károly, Degenfeld Ottó mellett két évet töltött. E két év rendkívüli haszonnal volt az ő fejlődésére. A család nagy könyvtára, a német társalgásban való gyakorlás, a francia nyelv tanulása stb. mind megannyi haszon volt rá nézve. Ő kivált a latin classica philologia oktatására helyezte a súlyt s dicsekszik, hogy a kis gróf mily hamar olvasta vele a classicusokat. 1814-ben aztán visszaérkezett László bátyja s ő átadta neki a kis gróf nevelését, maga pedig megtakarított pénzével útnak eredt a világba, gyűjteni tudományt és tapasztalatot. De csak Bécsig jutott, szűk körülményei nem bocsátották tovább.

A bécsi egyetemen kivált természettudományokat, élettant, psychológiát stb. hallgatott s a mellett Bécs gazdag gyűjteményeit s egyéb nevezetességeit szemlélte meg. — Bizony sokszor megeseett, hogy szükségét látott s kivált könyvgyűjtési szenvedélye nem egyszer ejtette bajba. Tesvére László azonban híven segítette s végre 1815-ben a marosvásárhelyi gyülekezet haza hívta, hogy lelkipásztora legyen.

1815-ben július elején köszöntött be a várbeli nagy templomban. Papi hivatalát három évig viselte. Ez időszak alatt említendő róla, hogy az 1815-ben megkezdett külső vagy új templom építésére ő is áldozatot akarva hozni, Kotzebne-től *O k t a v i á t*, Lessingtől *Miss Sahra S a m p s o n t* lefordította, s az ott játszó színészeket fölkérte, válaszszernek a két darab közül s az új templom javára valamelyiket adják elő. Meg is történt. Thália papjai több mint ezer forintot szereztek az új templom építésére. Papsága idejére esik házassága is. 1817. november 2-án kelt össze Bösszörményi Máriával, ki finomul érző lelke s szép műveltsége által igazi felesége volt évtizedeken keresztül.

1818-ban Nagy Enyedre vitték Köteles Sámuel. Utódról kellett gondoskodni. Az erdélyi ref. főegyháztanács Péterfi Károlyra gondolt, s őt nevezte ki a philosophia, anthropologia s politika professorává. Mint ilyen működött 19 évig. Beigatási beszédét épen a főiskola Marosvásárhelyre plántálásának százados évfordulóján 1818. június 6-án tartá meg. E beköszöntő beszédben már élesen jelzi phil. álláspontját. A philosophia — ugymond — nem históriai tudomány, hanem a tulajdon vizsgálódás tulajdon szüleménye. Első jellemvonása az igazság keresése s még

pedig azoké az igazságoké, melyek az embert legközelebből érdeklik. A philosoph őrizzék a szórszálhasogató scepticismustól s vizsgálódásaiban ne az érzést, hanem az okosságot fogadja vezéreül, hogy mysticismusba ne essék. És ne csak keresse az igazságot, hanem szeresse is azt. »A ki kincset talál, elássa? A ki gyöngyöt halász, ismét a tengerbe dobja?« Beszédéből kitetszik, hogy philosophiai meggyőződésében is egy nyomon jár azzal, kinek a tanítói széken utóda lett.

19 évig volt Péterfi Károly ez izromban phil. tanár. Ez időszak alatt — mondja az Önéletírásában — annyi órát sem mulasztott, a hány amaz évek száma. Még betegeskedései is a szünnapokon estek. Tanárkodása alatt 3 éven át volt rector, 6 éven keresztül meg a pädagogarcha tisztét is viselte. A pädagogarchaság egy sajtóságos intézmény volt a kisebbik Magyarország — Erdély és a Részek — iskoláiban; magyarul tanulmányi igazgatónak lehetne fordítani; a pädagogarcha tiszte volt a tanítás rendjét vezetni, a tanárokat ellenőrizni s e tekintetben az igazgató is alatta állott. Az igazgató különben csak a közigazgatást vitte s természetesen ebből a szempontból meg a pädagogarcha állott ő alatta.

Péterfi tanította a philosophiát, phil. históriát, anthropológiát, politikát s csak tanárkodása utolsó két évében kellett a főegyháztanács rendeletéből a latin irodalomra is kiterjeszkednie. Előadási nyelve elsöben a latin volt. Köteles ugyan már magyarul tanított, de a latin 1815-ben a reform. iskolák némelyikénél (Pápán, S. Patakon, Várhelyen stb.) ismét behozatott. Visszavették, mert a tanulók közt nagyon hanyatlott a classicus irodalom ismerete. Péterfi Károlynak is tehát latinul kellett kezdetben tankönyveit kidolgozni, majd a közszellem fordulását észelve magyar kéziratokat adott ki s magyarul kezdett tanítani. Ujítását azonban a főegyháztanács nem helyeselte s a latin nyelv ismét behozatott, de »az idő még hathatósabban fúvó szellemének« nemsokára ismét engedni kellett s az iskola újból magyarba öltözött. Phil. műnyelvünk természetesen gyarló lábön állott. Köteles és Márton kezdeményezései csak kezdemények voltak s egy philos. központ s folyóirat nélkül nehéz is lett volna e tekintetben megállapodásra jutni. Küzdött tehát Péterfi is a műszavakkal, de legalább volt e küzdelemre bátorsága.

Tanítványai a három-négy éves diákok (9—10-ik osztály) voltak, ma azt mondanók, hogy a philos. kar első és másodéves növendékei. Maga sem mulasztván soha, ezek mulasztásait sem tűrte. »Soha egyszerre egynél többfélét nem tanított s csak mikor ezt elvégezte, akkor kezdett egyébhez. Az egy ily órán tanítottat a másik óra elején, az egyik félhétben tanítottat a másik félhét elején, az egész tudományt a közvizsgálat előtt mindig elkérdezte.«

Az iskolai életre is volt gondja. 1830-ban egy munkája jövedelméből eredt szerény kis tőkével ifjusági kölcsönpénztárt alapított. Tanársága idejében különféle megbízásokban is részesült; majd a Teleki-könyvtár megvizsgálásában vett részt Antal Jánossal, a későbbi püspökkel, majd a szónoklást bízták rá 1827-ben a marosvásárhelyi s 1829-ben a bonyhádi zsinaton, majd meg azon bizottságba választották meg, melynek feladata volt véleményt adni arról, hogy a papi vizsgálatokra az akkori hittudományi irodalomból melyik könyvet jelöljék ki vizsgálati kézikönyvül. (A Somosy János s.-pataki hittanár theológiájára esett a választás.) Tanári s közéleti munkássága mellett philosophiai s tankönyvirodalmi dolgozatai is sok idejét vették igénybe és a sok elfoglaltatás végre vágyat ébresztett benne egy oly otium iránt, melyben egészen tudományos irodalmi munkásságának szentelhesse életét.

II. A tordosi papság. — Az 1848-iki események. — A tordosi papság vége. — A szászvárosi rettegés. — Egyéb forradalmi dolgok. — Dévai papság. — Purificatio. — Királyfogadás. — A bujdosás vége.

Tordosra, M.-Vásárhelytől jó távol, Erdély másik részébe azért vágyott tehát Péterfi Károly, mert az ottani jobb fizetés, kevesebb elfoglaltatás oly otiummal kecsegtette, mely előtte kiválóan alkalmasnak látszott irodalmi munkássága folytatására. Reményeiben csalatkozott. Tordoson sajtószertű viszonyok várták. Ez egy elnéptelenült reform. papi állomás, mely a szászfeldön fekszik s akkor a szász ev. püspök hatósága alá is tartozott. Jövedelmét egy ref. papsághoz képest jelentékeny föld birtoka s a községből bejövő tized képezte volna. Mikor azonban Péterfi megérkezett, talált paplakot, melyben íróasztalát nem tudta hová állítani, ud-

vart, gazdasági épületek és kerítés nélkül, templomot szintén kerítés nélkül s omladozó falakkal. Az egyház pénztárában pedig daczára, hogy minden olyan volt, mintha ötven év óta semmire sem költöttek volna, nem volt egy krajcár sem.

És a nép, az isten adta nép! Elzüllött a magyarság, alig öt-hat ember értett még magyarul, a többi már oláh volt, mint a község görög kath. és gör. keleti lakosai. Nemzetiségükből kivetkezve, vallásuk is olcsó volt, csak a vásárló hiányzott. Iskola természetesen nem volt. Ettől a néptől a jövedelmet sem lehetett várni. A falu közös erdejéből a papot kiigtatták, a tizedet csak bizonyos czikkekre szorították stb. Péterfi eleget bajlakodott, de a szászvárosi tisztviselők, kik elébe ez ügy tartozott, maguk is dézmások lévén, egy hajóban eveztek a tordosiakkal s maguk ellen nem ítélték.

Péterfi látva hová jutott, helyzetét úgy fogta fel, mint egy missionarius. Megismerkedvén a körülményekkel, látta, hogy az oláhvá lett magyar kálvinisták azért nem járnak a templomba, mert magyarul nem tudnak. Első kötelességének tartotta tehát Tordoson egy magyar nemzeti iskolát alapítani. Irt a felséges kir. kormányzéknek, a szász ispánnak, az evang. és reform. püspöknek, ecsetelte a felfordult állapotokat, kért, könyörgött, hogy tegyék lehetővé az iskola felállítását s ez által nyujtsanak segédkezet a magyarság megmentésére.

Nem történt semmi. Neki tehát első dolga volt a templomot, templomkerítést stb. a lehetőségig rendbe szedni, azután az iskolához fogott s hallgatóit is igénybe véve, de főkép a maga költőségén és fáradságával kőből, téglából egy szép iskolát építtetett, a tanító fizetéséről gondoskodott s aztán gróf Csáky Györgyöt megtétette az iskola főgondnokának. Csáky t. i. az ő közeli nagyalmásai jószágán már egy népiskola állításával megmutatta a népnevelés iránti buzgóságát. A tordosi iskola e kedvező auspiciumok alatt egyszerre felvirágzott, 40—50 gyermek járt bele, magyar, oláh, cigány. Csakhamar rákaptak a magyar beszédre is. És a szülők — mondja az Önéletírás — kik előbb értetlenségükben szidták Péterfit, a miért az építéssel nekik is bajt s költséget okozott, most gyermekeik előmenetelét látva, örvendettek s áldották Péterfi igyekezetét. Neje híven segítette, a falubeliekkel szíves viszonyt tartott fenn s a magyar gyermekeknek mind-

annyiának keresztanyja volt. Ez így ment valami három esztendeig. A templom tehát már renoválva, az iskola már megalapítva: következett eszerint, hogy Péterfi Károly saját kényelméről is gondoskodjék. Hiszen oly szűk szállása volt, hogy ha tanuló fiai haza mentek, a faluban kellett őket elszállásolnia. Hozzá fogott tehát a paplak építéséhez. Már el is készült. De ő nem mehetett bele. Kezdődött az erdélyi oláh mócok »lándzsás világa«, s Péterfi a közeledő veszély elől családját Szászvárosra küldve, nemsokára maga is utána menekült.

Már szeptemberben fel volt az oláhok szeme nyílván. Az oláh bíró bement a reform. papi lakba s ott dicsekedett vele, hogy Enyed el fog pusztulni, hogy Enyeden kő kövön nem marad. Egyes oláhok az utcán fenyegetőztek vele, hogy a magyart ki fogják irtani, hogy a magyar alábbvaló lesz e földön a cigánynál. A szászok tudvalevőleg ebben a pontban megegyeztek oláh bajtársaikkal. A szászvárosi királybíró, valami Kirchner Fridrik szintén tudott abban, hogy Tordoson mi fog történni s az események azt mutatják, hogy az oláhok a szászvárosi tisztek kegyes jóakarására számolhattak. Kezdődött tehát a lándzsás világ, először egy-kettő járt Péterfire, később mind több-több oláh tolongott a parochiára. Enni, inni kellett nekik adni; később ennyivel nem elégedtek meg. Novemberben 50—60—100 oláh volt a rendes vendég, Péterfi háza éjjel is tele volt s utoljára élete is veszélyben forgott. Menekült tehát s azután szabad volt a vásár. A parochia s iskola körüli kerteket kiirtották, a faépületeket elhordták, a pincét, épen volt benne vagy ezerkétszáz vedernyi bor, kamarát, csürt kiürítették, Péterfi sokat vesztett, majdnem összes vagyonát, s a mit vagyonából elővigyázatból Szászvárosra küldött, azt meg ott vesztette el. Kinyomatott könyveit, melyeket épen eladás végett Pestre akart küldeni, az oláhok egyéb irataival együtt megtalálták, a falu tele lett pappal, elpusztították mindent. De még többet vesztett a magyarság ügye. Az oláhok rárontottak az iskolára s a földgömb, térképek s egyéb taneszközök s az egész iskola semmivé lett. A szegény tanítót háza népével együtt kikergették, menekült ez is Szászvárosra, de a rómaiak annyit üldöztek, hurcolták, fogságban tartották, kínozták stb., hogy végre is belehalt. A templom ép olyan sorsra jutott, mint az iskola. Az oláhok elfoglalták, be-

vitték a maguk keresztjeit, képeit s összecsdítve a közeli falvak pópáit, oláh templommá alakították. Az ünnepélyességekre megjelent az említett Kirchner Fridrik is, hogy ő, az evang. vallású szász királybíró, pohárköszöntőt mondjon a magyar nemzetiség két főfaktorának, a magyar iskolának s a ref. templomnak a megsemmisülésére.

Az oláhok aztán a szegény tordosi magyarokat az oláh templomba hajtották; láncokat, köteleket hoztak elő s kényszerítették őket, hogy legyenek ők is oláhokká. Kénytelenek voltak az oláhok kívánságába színleg beleegyezni, titkon azonban bejártak Szászvárosra Péterfihez, ki nem szűnt meg őket bátorítani, s jobb jövővel biztatni. De fel is karolta az ügyüket; úgy az egyházi felsőségnél, mint az akkor hatalmas Puchner, Wohlgemuth tábornokoknál; járt, kérelmezett, előterjesztéseket tett stb. Sikere természetesen mindennek semmi sem lett, legalább egyelőre nem. Volt Sagunánál is, ki abban mesterkedett, hogy ha az oláhok a templomot visszaadják is, legalább a magyar egyház ezer vékásnyi földbirtokát ossza meg az oláhval, mert annak kevés a földje. Természetesen Sagunának eszébe sem jutott, hogy az erdélyi reform. püspök meg ő vele csinálhatna előnyös osztozást! Végre 1851-ben fáradhatatlan sürgetéseinek annyi eredménye mégis lett, hogy a templomot, iskolát visszaadták. A szegény magyarok csak a romokhoz jutottak hozzá, kártérítésről szó sem volt. Ujra építették s javították épületeiket. Először is iskolamestert vittek s 1852-ben papot is. Péterfi nem akarta újból látni azokat az embereket, kik tordosi törekvéseit oly kegyetlenül megsemmisítették. Szegény magyar hívei számára azonban megőrizte az egyház hivatalos irományait, az anyakönyveket stb. Ezeket most visszaadta s az iskolának is adott át egy kis vagyont, 800 frotot, melyet ő gyűjtött s részben sajátjából adott.

Említettük, hogy Péterfi és családja Szászvárosra menekült. Itt egyik szállásról a másikra hányódva, vetődve, sokszor kiraboltatva, nagy rettegés közt kellett élniök. Többször ment 5—6 ezer oláh a városra, a szászok zeneszóval mentek elibök; beszállásolták őket a magyarokhoz; Péterfihez is, pedig csak két szobája volt, 20—30 jutott; ezek a kedves vendégek aztán a magyarokat mindenükből kiettek, itták. 1849-ben egy oláh tribun plane odáig ment, hogy 30 ezer forintot követelt rajtok. A

szászok részvéletlenül vagy kárörömmel nézték a magyarok rettegését. Péterfire is jutott a sereből elég tetemes összeg. Végre megkerítették a pénzt s a félelemtől egyelőre menekültek.

Ekkor hallották a híret Péterfi László esetének is. László, Károlynak már említett testvérbátyja, nagyenyedi professor. az erdélyi Hegyalján levő boros-bocsárdi jószágán volt, mikor az oláhok meglepték. Innen többed magával elhurcolták s kegyetlenül megölték.

Péterfi Károlyék maguk is igen szorongó életet éltek Szászvároson. Lefeküdtek este s nem tudták, hol találja őket a reggel vagy általában lesz-e még reggelük. 1849. februárjában ismét egy szénakazalban huzta ki az éjszakát az egész család, Péterfi, felesége s kilencz gyermeke. Ez alkalommal a szászvárosi magyarságot csak az mentette meg, hogy az oláhok megtudták a Kemény Farkas közeledését, félreverték a harangokat és meggrottak.

Már ekkor Péterfinek egy fia, Dániel, honvéd volt. Beállott az még 1848. októberében. Most a másik négyet is elvitte az apja s beadta Kemény Farkashoz a 11-ik zászlóaljba. Most már öt fia volt honvéd, a hatodik még nem volt arra való.

Febr. 9-én megtörtént a piskii csata, Dániel fia golyósebet kapott, s a menekülésben való meghűtés s hiányos ápolás a derék fiúnak halálát okozták. Meghalt távol családjától, az apja is csak később tudta meg, mi vége lett.

Gyulafehérvár ostrománál Péterfinek négy fia volt jelen. Gyenge gyermek-ifjak. Itt apjuk is meglátogata őket. A szászsebesi ütközet után Károly nevű fiát a muszkák elfogták. Péterfi Károly, kinek most elég dolgot adott vele levő családját fentartani s a katona-fiukat szemmel kísérni, először azt hitte, hogy Károly fia is elesett, de néhány hét múlva értesült, hogy fogoly és Szebenben van. Rögtön utra kelt, feljárta Szeben minden kórházát s a katonalakásokat, de fiát ne találta. Végre értesült, hogy egy Nagy-Csür nevű szász faluban van. Oda is kiment gyalog s a lutheranus pap csürjében 700 fogolyra akadt, kik oda voltak berekesztve, s mint a barmok nyomorúságosan a szalmán fetrengtek. Szebenbe visszatérve kieszközölte, hogy fiát ideiglenesen szabadon bocsátották.

Családjá ez időben, hol Déván, hol Szászvároson tartózko-

dott, de ez utóbbi hely mégis biztosabbnak látszott, jobbnak tartották tehát ide jönni vissza. Még Déván hallotta Péterfi, hogy Szászsebes felől a honvédek a muszkák elől menekülnek, a piskii hidhoz ment a menekülők eleibe s ott László, Pál és Albert fiait összeszedte, s Dévára vitte őket magával. Nehány nap múlva meg kellett érní a szerencsétlen dévai fegyverletételt is. A Péterfi-család ismét Szászvárosra menekült, a fiuk közül csak a három kisebb volt a családdal, a nagyobbakat apjuk a Hátszeg vidékén helyezte el ide-oda házi tanítóknak.

Október elején Péterfit fogságra vitték Szebenbe, azt sem mondták miért s öt hét múlva hazabocsátották, a nélkül, hogy szólottak volna hozzá. Míg a fogságban volt, 300 véka búzáját, több szekér szénáját s több hordó borát a hadsereg számára elvették. Adtak érte valami fizetési utalványt, s mikor a fizetést kérte, elvették az utalványt is.

A magyar kormány rövid ideje alatt Péterfi Gf. Kun Kocsárd kivánságára büntető törvényszéki hivatalt vállalt, de ezt két hét múlva, mint papi jellemével meg nem férőt, letette, s mint békebíró szolgált 2 frt napidij mellett. Ez a díj jól esett volna neki, mert családja fentartására alig volt már valamije. Azonban mikor kiadták, megbukott a magyar kormány s a Kossuth-bankókat elégették, így aztán az ő napidijait is összes pénzével együtt elnyelte a katlan.

Szebeni fogsága alatt hallotta meg, hogy másik testvére a volt nagyenyedi professor Albert »a liberalismus, de nem a fattyu, hanem az igazi liberalismus rettenthetetlen bajnoka — mondja az Önéletírás — a szenvedélyességig ernyedetlen, vasakaratu férfit, hosszas üldöztetései után Bukarestben, hova papnak menekült vala, 1849. áprilisében hazája s tulajdon szerencsétlen sorsa feletti mély aggodalmában betegségbe esván, meghalálozott.«

Majd Péterfi Károly családjára is egymásután jöttek a csapások. Gyermekei, kik addig mind egészségesek voltak, egymásután estek forró betegségbe s végre hosszas fáradoalmak s emberfeletti erőfeszítések és izgatottság által kimerítve neje Böszörményi Mária is betegségbe esett s 1850. jan. 28-án meghalt. Egy hét múlva követte az anyát egy Mária nevü leánya is. E gyászos esetekhez járult még, hogy a szászok Albert nevü fiát, a ki ép 17 éves volt s terhes betegségét meglábolva apjának segítség-

gére lehetett, besoroztatták. Ily sok veszedelem után végre oda-
jutott Péterfi, hogy csakugyan nem volt hol lehajtani a fejét.
Ekkor 1850. ápril végén meghívták a dévai papságba.

Déván kevés jövedelem volt; de legalább hajlékot adott s
a családfő vissza volt adva önmagának s a tudományos foglal-
kozásnak. Az új életet csak a szebeni purificatio zavarta meg.
Mindjárt 1850. szept. 15-én katonák mentek érte s Szebenbe
vitték. Itt mintegy hat hétig volt fogva. E fogságnak a művelt
fogolytársakkal való társalgás még némi kellemet is szerzett.
Végre kikérdezték a forradalom alatt viselt birói tisztéről s az-
tán elbocsátották. Ezzel meg volt a purificatio s többet nem há-
borgatták.

Déván sokat irt, kedvvel szónokolt, de a dévaiak nem igen
látogatták az istenházát. Bizonyos fásultság vett erőt az embe-
reken. Istent okolták a katasztróféért, s még templomba sem
akartak járni, a miért őket nem segítette meg. Akár a fetis-
imádó, ki széttöri fetisét, ha panaszra ad okot! Dévai papsága
alatt mint a vajda-hunyad-zarándi egyházvidék képviselője
1850-ben a marosvásárhelyi, 1851-ben a kolozsvári, 1852-ben a
székelyudvarhelyi zsinatokon jelent meg. A dévaiakkal is jól
jött ki. »Az emberekkel békességben és egyességben volt —
mondja az Önéletírás, — senkit meg nem bántott, sőt bizonyos
tekintetben, minthogy a megbántódásokat kikerülte, a csekélysé-
geket fel sem vette, bánthatatlan is volt.«

Életrendjét Déván egészen megváltoztatta. A szeszes italok-
ról lemondott, bort is kevesett ivott. Vacsorája csak kávé volt.
Reggel már 4—5 órakor a Csengő forrásnál volt, ebből jót ivott
s azután a Csernapatakában megfürdött. Míg a botjával a jeget
betörhette, addig a fürdést nem hagyta abban. Ennek az élet-
rendnek, melyet következetesen folytatott, köszönhette, hogy egész-
ségét teljesen visszanyerte.

1852-ben a körutat tevő fejedelem Ferencz József üdvözlé-
sére jelölték ki paptársai s ő jul. 20-án a dévai kir. uradalmi
épület udvarán üdvözölte is az uralkodót. (E beszédet lásd Egyh.
Beszédei közt.)

Péterfi Dévára csak mint menekült s mintegy kénytelen-
ségből költözött s ott nem is talált sem lelki működésének őt
megillető kört, sem gyermekei nevelésére alkalmas helyet, sem

az ő kevéssel megelégedő természetének megfelelő jövedelmet. Vágyott tehát Déváról, s mikor Vásárhelyt a philos. tanszék megürült, szerette volna azt a kathedrát, melyet 1818—1837-ig nem kevés dicsőséggel viselt, újból elfoglalni. Itt azonban egy másik tragédia, mely László és Albert nevű testvéreinek s nagyszabeni professoroknak a sorsát döntötte el, ő rá is végzetes lett s a kívánt állást nem foglalhatta el. De megemlékezett róla egykori gyülekezete a marosvásárhelyi egyház, s újra meghívta papjának. E hivatalát folytatta 1867. máj. 26-ig, mikor 52 évi munkálkodás után a papi hivatalról lemondott s nyugalomba vonult. Azután még élt 1873. jan. 23-ikáig, a mikor is élte 83. évében a végelegyengülés halálát okozta.

Könyvészet (s egyszersmind forrás e szakasz kidolgozásához). 1. Önéletrajz (17 ívnyi kézirat.) 2. Gyermekeim kegyeletes emlékezése néh. édes anyjok Böszörményi Máriára. Édes atyjok P. K.-tól. M.-Vásárhelyt. Imre S. bet. 8-r. 11. l. 3. A tanítónak ujabban elküldetése. Bucsúbeszéd a marosvásárhelyi egyháztól. P. K. Sárospatak. Nádaskay bet. 1820. 8-r. 34. l. 4. Az igaz filozófus karaktere. Beköszöntő beszéd a marosvásárhelyi philos. tanszék elfoglalásakor. Debreczen. Tóth Fer. 1820. 8-r. 37 l. 5. Bucsú a philos. tanszéktől 1837. jun. 28. K. ir. 6. Másodszori beköszöntő beszéd a m.-vásárhelyi papi hivatalba. 1855. febr. 4. Kéz-ir. 7. Egyháztól bucsúzó beszéd. M.-Vásárh. 1867. máj. 26. M.-Vásárhely, 1867. Szabó L. 8-r. 27 l.

Dr. Kiss Áron.